

aa) A tartalomnak a terjedéssel való viszonya következő törvény szerint alakúl. Minél nagyobb a fogalom tartalma, annál kisebb terjedéke. Például az egyedfogalom tartalma, mely nemi, faji és egyedi jegyeket foglal magában, nagy, de terjedéke, mely az egyediség jegyén kívül semmire sem hat ki, kis körű.

(Folyt. köv.)

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

É R T E S I T Ő.

Philosophische Studien. 2-ter Band, 3-tes Heft. Herausg. von Wilh. Wundt. Ily cím alatt Wundt Vilmos már 1881 ben indított meg egy vállalatot, mely minden előzetes program nélkül, időhöz nem kötött füzetekben szolgál a philosophia ügyének. A lefolyt 3 év alatt 7 füzet jelent meg, melyekből 4 képez egy kötetet. Az első kötet végén Wundt néhány szóval védte volt a vállalat szükségességét a »Philos. Monatshefte« támadása ellen (Horowitz írta) s annak ezentúli teendőjét kivált a »kísérleti lélektan felépítésében« találja, de úgy, hogy ezen kívül más elvi kérdésekhez is hozzá szól a neki sajtóságos irányban. Ezen irány jellemzője az, hogy abstract fejtegetéseket mellőz és folyton a positiv ismeretekkel igyekszik összefüggésben és érintkezésben maradni. Az 5., 6. és 7. füzet tartalma világos képet nyújt a vállalat törekvéseiről.

Ezen tartalom nagy része lélektani, még pedig vagy kísérleti vagy speculatív irányú. Kísérletiek a következő cikkek: Neue Versuche über den Zeitsinn von Volkmar Estel; — Die zeitlichen Verhältnisse der Willensthätigkeit von Julius Merkel; — Zur Frage der Gültigkeit des Weberschen Gesetzes bei Lichtempfindungen von Dr. Emil Kräpelin. — Elméldők: Über das Webersche Gesetz von W. Wundt; — Zur Geschichte der abstracten Begriffe und Theorie von W. Wundt; — Erfundene Empfindungen von W. Wundt.

E lélektani részleteken kívül természetphilosophiai kérdésekkel is foglalkozik, pl. Die logischen Grundlagen der Systematik der Organismen von Dr. Reinhold Körner; — Über die wissensch. Fassung

des Galileischen Beharrungsgesetzen von Ludwig Lange

Mindezen cikkegek igen figyelemreméltó, igazán tudományos irányban haladnak, folytonos tekintettel levén a tapasztalati adatokra s a tudományok positiv alapelveire s módszereire.

A M. Phil. Szemle a kísérleti lélektanra vonatkozó kutatások egy részét olvasóinak szeme elé már 1882-ben állította (I. évfoly. 102. laptól kezdve) s örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy e derék vállalatnak újabb kutatásait is közölhesse. A most megjelent 2. köt. 3-dik füzeté 5 cikket közöl, ugymint: 1. Zur Psychologie des Komischen. II. Von Dr. Emil Kraepelin. 2. Untersuchungen über den Umfang des Bewusstseins bei regelmässiger aufeinander folgenden Schalleindrücken von Georg Dietze. 3. Die Methode der richtigen u. falschen Fälle in ihrer Anwendung auf Schallempfindungen von Gustav Lorenz. 4. Über die Frage des Weberschen Gesetzes und Periodicitätsgesetzes im Gebiete des Zeitsinnes von Dr. Volkmar Estel. 5. Zur Kritik des Seelenbegriffes von Dr. W. Wundt. Ezen cikkegek közül e két utolsó polemikus színezetű s annyiban nem annyira közérdekű, hogy részletesebben foglalkozunk vele; a 3-ik a kérdéses módszer helyes fogalmazását vitatja a hallási adatok alapján. Az első kettő azonban oly érdekes, s az egész irányra nézve oly jellemző, hogy részletesebb ismertetése tanulságos és azért szükségesnek látszik.

1. Dr. Kraepelin Emil »A komikum lélektanáról« már a 2-ik kötet 1-ső füzetében kezdett értekezni s azért cikkét ezen helyen kezdjük meg; a mostani 3-ik füzetben befejezte.

Kraepelin úr a komikumnak lélektani analysisét kívánja adni, tehát

1. a komikum lényegét felderíteni s az azt előidéző okok szerint összeállítani annak fajait

2. a komikummal járó érzelmek analysisét adja

3. annak kitörését reflexmozdulatokba tárgyalja.

2. Első sorban tehát azon okokat keresi, melyek a komikum hatását bennünk létesíteni képesek. Az egyes érzéki tapasztalat (egyszerű hang, szín, tapintás) komikumi hatással nem bír. A komikum forrása annál fogva csak a képek lefolyásában és kapcsolódásában keresendő s Kraepelin úr úgy találja, hogy a komikum előfeltétele két képben található, melyek bizonyos hasonlatosság alapján összeköttenek, de ezen összefoglalás a két kép értelmi ellentétén (intellectueller Contrast) hajótörést szenved.

Az értelmi ellentét legelemibb formáját ott találjuk, a hol egy egyszerű külső hatás részben alárendelkezik előbbi tapasztalatainknak, részben pedig velök ellentétbe is lép. Ez a szemléletnek komikum a (Anschauungskomik), pl. a parasztnevet a szercsen felett, kit legelőször látott. Ennek az ellentétnek az alapja az incongruenzia belső kész képünk és ezen új kép közt, s azért míveletlen emberek különösen a testi torzalakokon szoktak nevetni. Ide tartozik az utánzás komikuma, mely a caricaturában találja kifejezését.

Magasabb fokú a helyzet komikum a (Situationskomik). Itt többé nem egyes érzéki nyugvó kép, hanem valamely cselekvés vagy azoknak sora az, mi komikus. Az emberi cselekedeteknél a helyzet komikuma különösen a cél és az eszközök meg nem felelőségét szokta kiragadni, pl. a vak, ki a legelésző lótól udvariasan az utat kérdi stb. Ezen komikum nemcsak az emberek cselekedeteit használja fel, hanem az állatokéit is, pl. a kecskebak, mely dühösen nekiront saját tükörképének.

S ez átvezet a komikum két nagy csoportjára: az önkénytelen (helyzeti) és az önkényes komikumra; ez utóbbi összekeresi az ellentéteket s azért élces (Witz), míg az előbbi azokat készen találja. Ha ezen komikum a nyelv közvetítésével áll elő, akkor a komikumnak harmadik főfaját nyerjük: az élces komikumot (das witzig-komische).

Az élce azon ügyesség, mely meglepő gyorsasággal kapcsol össze két tartalmilag egymástól egészen különböző képet s annyinyiban legtöbb esetben szándékos komikum. Fajait Kraepelin úr azon mód szerint osztja be, mely szerint a képek kapcsolhatnak. Ennek alapján két nagy csoportot állít fel, úgymint: 1. az egyikben a tertium comparationis, mely összekapcsol, külső, — associativ megszokás; 2. a másodikban ugyanaz belső, — apperceptiv vagy logikai vonatkozás.

Az első csoport az Associationswitz (a mint Hecker nevezte). Ennek alakzatai: *a*) a hangélc (Klangwitz), pl. a Kalauerek, hogy a philisteusok csinálták az első szódavizet, mert azt mondja az irás: »Die Philister, so da Wasser tranken.« Ilyen elven alapulnak a »rejtélyes feliratok« is, a sajtóhibák (pl. »er dudelte 3 Jahre« a helyett, hogy »er duldete«) stb.; *b*) a hol a hasonló hangzás teljes, ott a hangélc a kétértelmű élce (Doppelsinnwitz) felé közeledik (Hecker), pl. a költő-király azt kérdi az élces fősvénytől annak kalapjára mutatva: »Filz« ? s azt a választ nyeri: »Wasserdichter.« A kétértelmű élce első alakja *a*) a szójáték, pl. »Pl. »Schiller's Handschuh geht nicht über Goethe's Faust.« Ennek altajai: *aa*) a limitáló szójáték, melyet ugyanazon szó különböző tag felfogása hoz elő, pl. Mózes volt az első privatdocent, mert azt mondja róla az irás:

»Sie höreten ihn nicht.« Ezzel rokon az Oxymoson. $\beta\beta$) a két értelmű constructio, pl. »Bevétel előtt megrázandó« t. i. a beteget rázták meg jól. A szójátékokhoz sorakoznak a kiferdített fordítások is, pl. »je viens avec le cheval joyeux« — »ich komme mit der frohen Mär«. — S éppen ide az ironia is számítandó.

S éppen ide az ironia is számítandó.

Az ironia az associativ kapcsolás sajátosságánál fogva átmenetet képez az élceknek fentemlített második fajához: az a p p e r c e p t i v él c e k h e z. Ezek vagy 1) élces itéletek vagy 2. élces zárlatok. A m a z rendszeren meg nem férő fogalmakat boronál össze s lehet vagy α) egymást kizárók egyesítése pl. a Lichtenberg-féle sárgarezes kulcslyuk, β) vagy egymáshoz tartozóknak elszakítása pl. kés penge és nyél nélkül. E m e z az élces zárlat, vagy alárendeltségre vagy o k v i s z o n y r a alapul. Az első pl. Lichtenberg »kettős gyermekkanál ikrek számára.« A másokra például Kant megjegyzése szolgálhat azon emberről, kinek egy tengeri vihar alkalmával megöszült az állhaja. A h y p e r b o l a ide tartozik.

E szerint van 3 komikumi csoport: 1. a szemlélet, 2. a helyzet komikuma, 3. az élces komikum. Ez utóbbi associativ vagy logikai. Az associativ vagy a) hangélc, b) kétértelmű élc alfajával. A logikai pedig vagy élces itélet vagy élces zárlat.

II. Az okok felsorolása után Kraepelin úr azon é r z e l m i h a t á s t vizsgálja, melyet a komikum emberi lélekben előidéz. A komikumi ellentét hatásai közt főszerepet játszanak a k e d v é r z e t e k (Hecker fejtegette legjobban), a mit abból is láthatni, hogy az élc mindenütt szívesen látott vendég. De ezen kedv-érzet nem tiszta; nem oly egyszerű mint a szép, jó és igaz kedvérzetei. Ennek oka abban rejlik, hogy a komikumban két kép egyeztetését kíséreljük meg, de ezen egyeztetés csak r é s z b e n sikerül. Ezen nem sikerülés érzete belevegyül a komikum kedvérzetébe s azt vegyessé teszi. Ámde nem minden érzési ellentét már ezen ellentét voltánál fogva komikus is; azzá csak ott válik, a hol a kedvérzet felébe kerekedik a tárgy nehézségeiből eredt fájdalom. Azért már Aristoteles is *ἀμώρηταιχαι ἀδύνατος*-t kívánva látta ezen tényezőt a komikum természetében. Ha valamely ellentét csökkentése által a fájdalmas érzetet megszüntetjük, akkor a tiszta kedvérzet marad hátra; megfordítva pedig a kedvérzet megszüntetésével a rút, borzasztó vagy képtelen érzeteit idézhetjük fel.

A komikum különböző fajainál különböző érzelmek lépnek fel. A s z e m l é l é s i komikumnál t. i. az ugynevezett »a e s t h e t i k a i« érzelmek játszzák a főszerepet, minthogy itt a szemlélet egyes részeinek disharmoniaja egymás közt vagy

más előttünk ismeretes képekkel fordul elő. Ezen disharmonia okvetetlenül aesth. visszatetszést hoz elő. A helyzet komikumánál ellenben az »erkölcsi« érzelmek lépnek fel, mennyiben ennek főforrása az emberi célok s azok megalósítása közti meg nem egyezés. Ide tartozik a naiv, a humornak vegyes érzetei. Végre az élcés komikumban »logikai« kedvézetek lépnek fel, mennyiben azok forrása a képek értelmében azaz logikumában keresendő.

Sígy a komikum lélektanában a komikum egyes fajaival párhuzamban haladnak különböző érzelmi alakzatok is t. i. a szemléleti komikummal az aesthetikaiak, a helyzetivel a morálisak, az élccel a logikaiak.

III. A komikum hatásának egyik alkotó részét végre az azt kísérő reflexmozdulatok is képezik, melyeket nevelésnek nevezünk. Az ellentét a képek közt ugyanis feszültséget hoz létre belsőkben, mely vagy lassan (új lelki állapotok feltüntével) vagy rögtöni kitörés által enyhül. A feszültség magassága függ pillanatnyi erejétől és az érzelmek nemétől. A komikumnak ezen hatását drastikumnak nevezik s mivel neki megfelelő állapotot a physiologiában a csiklándoztatónak érzeteiben találunk, azért Hecker arra alapította a nevetésnek physiologiáját. A gyengéd bőringerek ugyanis a sympathicusra hatva a kis véredények összehuzódását s ezzel azok izomtonusának emelkedését okozzák; ezzel jár a fejben a nyomásnak csökkenése, melynek megszüntetésére céloznak védelműl a nevetés expirativ mozdulatai. Ugyanezen momentumokat Hecker a komikumnál is találja, a mit azon tapasztalat is támogat, hogy csiklándoztatásnál és komikumnál egyaránt fordul elő a szem pupillájának tágulása.

A drastikum már most nincs kizárólag egy fajához kötve a komikumnak; ennél fogva nem a képek tartalmától, hanem az ellentét erejétől, intenzitásától függ a drastikumnak is ereje. Minél élesebb az ellentét, annál nagyobb a visszatetszés érzete, mely ha a kedvézettel egyenlő erejű, a komikum elérte határát. Az ellentét ezen fokozását két módon lehet elérni, vagy 1. a képek kiválasztása vagy 2. azoknak maximalis erővel a tudatba emelése által. Ugy pl. a szemléleti komikum annál erősebb, minél közelebb áll az utánzat a caricaturához; viszont a komikum emlékezésünkben sokkal gyengébben hat, mint közvetlenül, a pillanatban. Ez utóbbit még azzal is lehet fokozni, hogy eleintén a tudatba csak az egyik képet állítjuk erősen s aztán hirtelen felváltjuk annak contrastképével. Ez esetben csaldásal van dolgunk s erre szól Kant meghatározása, hogy a komikum »egy affectus, mely feszült várakozásnak a semmibe való hirtelen elváltozásából ered.«

A komikum drasztikus hatása ennél fogva pusztán a lélektani ellentét nagyságától függ.

Az értekezés velejét Kraepelin úr e szavakba foglalja össze: »Nem minden értelmi, nem minden érzési ellentét, nem minden megcsalt várakozás hat komikusan, hanem csak azon azon váratlan értelmi ellentét, mely bennünk aesthetikai, ethikai vagy logikai érzelmek ellentétét a kedvérzet túlnyomósága mellett idézi fel.«

2. A második cikk a kísérleti lélektanok egy oly térére való átvitelét és sikeres kiterjesztését mutatja, a melyen a pusztán belső érzékre támaszkodó lélektan semmi pozitív eredményt nem tudott elérni. Azon kérdésre ugyanis: hány képnek van egyszerre helye a tudat terében? némelyek metaphysikai okoknál fogva azt mondták, hogy csak egynek (Waitz és Steinthal); mások legalább kettőt mondtak (Fortlage és Herbart), de többet is engedtek meg. Hamilton (Lectures on metaphysics I. 254) igen primitív kísérlettel 6—7 képből állapította meg a maximumot.

Minthogy a belső megfigyelés ellentétes eredményeket hoz létre, kísérleti úton kellett a kérdésre feleletet adni. Ezt teszi Georg Dietze úr »Untersuchungen über den Umfang des Bewusstseins bei regelmässig auf einander folgenden Schalleindrücken.« Az igen elmésen véghez vitt kísérleti megfejtésnek alapja a következőben rejlik.

Képeink, ha egymás után lépnek fel a tudatban, annak fősugarán (Blickpunkt) keresztül haladnak el s minél távolabb állanak ettől, annál homályosabbak, míg végre bizonyos határon eltűnnek. Ha tehát meghatározzuk, hány kép fekszik a tudat határán épen letűnő és a fősugarba épen belépő két kép között, akkor megtudtuk, hány képet bír a tudat egyszerre befogadni vagyis tudjuk annak kapacitását (terjedelmét). Ezen megfontolásnak megfelelőleg lett a kísérlet berendezve. Az egymásutáni képeket egy metronomnak szabályosan egymásra következő ingaütései adták; ezen ingaütések közül az egy sort kezdőket harangütéssel jelölték meg s az által nyerték a fent említett két határpontot, melyek közt a tudatba férő képek száma objective volt megszámlálható. Ezen megszámlálást nem azon személy vitte véghez, a kivel a kísérletet eszközölték, hanem a kísérletező maga, — úgy, hogy először egy kísérleti sort képző ütéseket végzett, azután a harangütéssel jelezte a másik sor kezdetét, a melyet az illető személynek az elsővel össze kellett hasonlítania. Tehát, ha

a normalis szám volt: 8
 az összehasonlítható pedig:

7, 8, 7, 9, 9, 8, 7, 8, 9, 8 — akkor a figyelő személy

összehasonlító ítélete volt: kisebb egyenlő. k. nagyobb. e. e. k. n. n. e.

Ebből az egyezés fokát nyerték = 0,8, azaz: az ítélet és az objectiv tényállás közti megegyezés vagyis a teljes ítéletek viszonyát az összes ítéletek számához.

A kísérleteknél az ingaütések idejét változtatták s ily módon azon viszonyt is találták, melyben a tudat terjedelme van a képek lefolyási gyorsaságával. Ha az ingaütések azon száma meg lett állapítva, mely azok bizonyos gyorsasága mellett még egy csoportba volt foglalható, akkor a tudat kapacitása meg volt állapítva. Mert hogy ez összefoglalás lehetséges legyen, ahhoz szükséges a kezdő és végző képnek a tudatban megmaradása.

A kísérletek eredményei a következők.

I. Ha az intervallum (=t) 5^s0, vagy t = 4^s5 vagy t = 4^s2⁵ volt, akkor az ingaütések legcsekélyebb száma sem volt egységbe foglalható; nem mintha a szám iránt ingadoztak volna, hanem minden kép, azaz hangbenyomás külön lett felfogva s önkénytelenül megszámlálva. A változtatott intervallumokból kiderült azon fontos eredmény, hogy a szabályosan egymásra következő hatások száma, melyeket a tudat még egy sorba összefoglal, nagy mértékben azon gyorsaságtól függ, melylyel a hatások egymást felváltják, egy eredmény, melyet már Wundt is egy megelőző alkalommal nyert volt.

Ezen első eredményt tehát ekkép lehet fogalmazni: »Szabályosan egymásra következő képeknél a tudat terjedelme a gyorsaságnak functiója, melylyel az egyes képek egymást követik.«

Ezen functio közelebb megvizsgálása kiderítette, hogy az ingaütéseknél van bizonyos időpont, melyben a képek lehetõ legnagyobb szám a még összefoglalható; egy másik, a hol a képek összefoglalásának lehetősége kezdődik; egy harmadik, a hol megszűnik.

A felső pontot a kísérletek megegyezõleg 4 mp.-nél mutatták; valamivel nagyobb intervallumnál az összefoglalás lehetősége megszűnt. Ezen intervallumnál a képek száma 4, páratlan száma: 3.

Az alsó vagy kezdő pont meghatározásánál eltérések voltak észlelhetők az egyes személyek szerint. Az egyiknél 0,21 mp., másnál 0,16 mp., egy harmadiknál 0,11 mp.-nél minden összefoglalás lehetetlen volt.

Ezen két határérték közt fekszik azon t, melynél a legnagyobb szám összefoglalása legkedvezőbb körülményekre talált.

Eltelkintve személyes eltérésektől, ezen intervallum 0.3 és 0.18 mp. közt fekszik. Ezen időköznel, ha semmi csoportosítása az egyes képeknek nem áll elő, az összefoglalható képek páros száma 16, páratlan száma 15. Ha ezen csoportosítást segítségül vesszünk, akkor a maximum 40 kép, páratlan számmal 35 v. 37 (talán 39 is).

Azonban a tudat kapacitása nem növekszik egyenlő arányban a hatások gyorsaságával. Mihelyest azon gyorsaság lett elérve, melynel a képek bizonyos száma felfogható, bizonyos pontig a gyorsaság növekedése nem vonz maga után semmi területmi növekedést a tudatban. Innentől gyorsabban növekszik egész azon pontig, a hol a lehető legtöbb kép összefoglalása áll elő. Még pedig a különbség iránti érzékenység annál nagyobb, minél nagyobb a gyorsaság.

Maga Dietze úr ez eredményt ekkép foglalja össze (386 l.): »Viszonylag egyszerű és szabályosan egymásra következő hatásoknál a képek száma, melyeket a tudat összefoglalhat, teljességgel függ az egymásutániség gyorsaságától. A legkedvezőbb gyorsaság van 0.3 egész 0.2 mpnyi intervallumnál. Ezen jelzett esetben a tudat maximalis terjedelme 16 kép, ha a hatások csak kettős (2—2) csoportokba foglaltatnak, 40 kép vagy kevéssel több 40-nél ellenben, mihelyest a képek alkalmas módon nagyobb csoportokba foglaltatnak.«

II. Ezen kívül a képek számának minősége is befolyással bír az összefoglalás kedvező lefolyására.

Ez egyrészt abban nyilatkozik, hogy a kedvező szám mindig páros, nem páratlan. A párosak közt előnyt nyújtanak 4, 6, 8, 16, azután jönnek 10, 12, 14, 18. A páratlanok közt 3, 5, 7 a legalkalmasabb, legnehezebb 11 és 13, míg 17-nek összefoglalása teljességgel lehetetlen.

Másrészt abban is nyilatkozik ez, hogy a csoportok nagysága korlátolt legyen s így azok száma is. Egy csoportba lettek foglalva 3, 4, 5, 6, 8 (ez a legalkalmasb) ritkán 10 hatás; a csoportok öszszáma pedig 6.

Mindezen eredmények csak szabályos egymásutánáll érvényesek; szabálytalan intervallumok mellett ez nem lehetséges.

III. A kísérletek egyúttal a képek lefolyására is vetettek fényt vagyis azon kérdésre: mely viszonyban állanak egymással azon képzetek világossági fokai, melyeket a tudat egy sorba foglalt össze?

Ezen világosság függ 1. a képnek a fősugártól való távolságától és 2. azon erőttől, melylyel a képzetek apperceptiáltattak (fel lettek fogva)?

Azaz 1. a legtávolabb eső kép leggyengébb erejű; 2. két csoportnál az első kép erősebb, mint a következő, pl. ha 2-es csoportokba foglaltuk, akkor minden csoportnak kezdő képét

nagyobb erővel fogjuk fel, mint a többi. Ha pl. 8 kép lett összefoglalva, akkor a legvilágosabb az 1., csekélyebb az 5., még gyengébb a 3. és 7-ik kép, s leggyengébbek a többi benyomások. Ha pedig 5 a képek száma, akkor legerősebb 1, gyengébb 3, még gyengébb a 7, — a többiek ezeknél is gyengébbek. Ezen körülmény nyilván az egyes ítések emelkedésében és leszállásában birja okát.

Ezen kísérleti eredmények bizonyosan több ponton correctiót és kiegészítést fognak nyerni. Ugy pl. mindenestre pontosabban kellend majd meghatározni a legkedvezőbb időpontot, melyre nézve a 0:3 és 0:18 mp. igen nagy intervallum, mely correctiót azonban több személynek megfigyelése könnyen fog nyújthatni. A képek lefolyására vonatkozólag pedig a kísérletek nagyon kezdetleges és még nem értékesíthető általánosságban mozognak. Hasonlóan megoldást vár azon kérdés, hogy szabálytalan intervallumoknál milyen lesz a legkedvezőbb időpont s más érzékletekre nézve miként állapítandó meg; mert csak akkor lesz lehetséges egy általános képletet megállapítani, mely az egyidőben a tudatban levő képzetek számára nézve érvényes. Mindezekre azonban Wundt úr elmés iskolája ép úgy fog módokat találni, mint milyen meglepő találékonysággal birt sok olyan kérdést már is megközelítő potossággal megfejteti, melyekre a belső megfigyelésre épülő, inkább elmélődő és magyarázó lélektan felelni sehogy sem tudott. Elvileg azonban előleg is megtartandó, hogy a lélektan helyesen magyarázni csak akkor fog, mikor pontos mérései lesznek. S annyiban a legnagyobb örömmel kell mindazon kísérleteket fogadnunk, ha kezdetlegesek is, melyek ezen positiv tényadatokat napfényre hozzák. Mert ez az első lépés egy valóban positiv alapokon nyugvó s ezeknek alapján magyarázó, igazán speculativ lélektan megalkotásához.

Budapest.

Böhm Károly.

B.K. A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1884/5. iskolai év 2-ik feléről.

Úgy gondolkozunk, hogy okozati összefüggés van a közt mit és mennyit tanítanak felsőiskoláink a philosophiából s a közt, mennyi szükségérzet él e tekintetben közönségünkben. A helyzet tisztán látása érdekéből tehát jónak találtuk közölni felsőbb tanintézeteink tandrendjéből a philosophiai studiumokra vonatkozó előadásokat.

Előzetesen megjegyezzük, hogy középiskoláinkban, melyekre jobbra a ministerialis tanterv ad mértéket, a philosophia az utolsó osztályban 3 heti órán van képviselve, tárgya lélektani bevezet-